

УДК1(092)

*Наталія Юхименко
(Переяслав-Хмельницький)*

ПРОСВІТНИЦЬКІ ІДЕЇ Ж.Ж.РУССО І ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

У статті досліджено основні ідеї доби Просвітництва, що здійснили вплив на формування філософії Г.С.Сковороди, становлення його як педагога та інтелегента. Визначено спільні просвітницькі ідеї Ж.Ж.Руссо й Г.Сковороди, окреслено їхній вплив на розвиток європейської філософії.

Ключові слова: *Просвітництво, філософія Просвітництва, освіта, українська культура, софійність, природовідповідність.*

В статье исследованы основные идеи эпохи Просвещения, которые осуществили влияние на формирование философии Г.С.Сковороды, становления его как педагога и интеллигента. Определены общие просветительские идеи Ж.Ж.Руссо и Г.Сковороды, очерчено их влияние на развитие европейской философии.

Ключевые слова: *Просветительство, философия Просветительства, образование, украинская культура, софийность, соответствие природе.*

In the article the basic ideas of epoch are investigational Inlightening, which carried out influence on forming of philosophy C. Skovoroda, becoming of him as teacher and intellectual. The general elucidative ideas of J.J.Russo and G. Skovoroda are certain, their influence is outlined on development of European philosophy.

Keywords: *Education, philosophy of Education, education, Ukrainian culture, accordance to nature.*

Філософія Г.Сковороди є завершальною у докласичній українській філософії (XVI – XVII ст. і розпочинає нову класичну філософію (період XVIII ст.), що стала по суті розвинутою формою східноєвропейської окцидентальної філософії.

Це – доба Просвітництва, що у кожній європейській країні проявлялася по-особливому, самотньо. Класичним можна вважати французьке Просвітництво, сформоване його «батьком» Вольтером та філософами-енциклопедистами. Це був так званий класицизм, представлений у світі як стиль мистецтва. М. Кашуба основною ідеєю французького Просвітництва визначає, що: «... це володар-філософ, культ розуму, науки та освіти, віра у вічний прогрес, вимога свободи особистості, антиклерикалізм, проголошення церкви основною перепоною знання, сподівання на мистецтво як носія моралі. Вихователем суспільства мала стати передусім література, зокрема високі жанри – ода, епос і драма з їх історичними та міфологічно-героїчними сюжетами» [4, с.6].

У статті розглянемо основні ідеї доби Просвітництва, що здійснили вплив на формування філософії Г.С.Сковороди, становлення його як педагога та інтелегента. Визначимо спільні просвітницькі ідеї Ж.Ж.Руссо та Г.Сковороди.

Матеріали, в яких порушуються питання філософії просвітництва у Г.Сковороди, знаходимо у працях таких вітчизняних дослідників, як А.Бичко, І.Бичка, М.Кашуби, С.Кримського, Ю.Федіва та багатьох інших.

Метою написання статті є аналіз та порівняння філософії Ж.Ж.Руссо та Григорія Сковороди, її вплив на розвиток української та європейської філософії.

Г.Сковороду із Просвітництвом єднає його переконаність у тому, що не варто піддаватися забобонам та різним обрядам, навіть церковним, які він називає «буїним безбожієм». Мислитель відстоював ідею вільної особистості, що має право обирати як

релігію, спосіб життя, так і розуміння Священної Книги, що також є характерним для Просвітництва. Г.Сковорода намагався зробити людину кращою, щасливою. А шлях до щастя він прокладає через самопізнання, духовне вдосконалення, у чому суперечить Просвітництву, що проголошувало культ розуму і науки.

Загалом, у філософії Г.Сковороди вирізняються риси доби європейського Просвітництва, але, погоджуємося з М.Кашубою, що: «Г.Сковорода – представник своєрідного українського трактування ідей Просвітництва, хоча ця епоха представлена в українській духовній культурі досить невиразно» [4, с.12].

Кожна доба вирішувала проблему освіти відповідно до суспільного світогляду. Але проблеми особистості, її самореалізації, зрештою, щастя не були актуальними до XVIII ст. Не те, щоб зовсім не піднімалися, але вони не стали лейтмотивом ні у Стародавньому світі, ні у Середньовіччі.

Якщо ж говорити про добу Просвітництва, то прояви його у кожній європейській країні були досить особливі та самобутні. Класичним можна назвати французьке Просвітництво. Адже це була держава, де жив і творив основоположник Просвітництва Вольтер, діяли філософи-енциклопедисти, зрештою, там сформувався класицизм як академічний мистецький стиль, утверджувалася літературна французька мова... Французькому Просвітництву властиві культ розуму, науки та освіти, віра у вічний прогрес, повага до мистецтва тощо.

Українське ж Просвітництво у більшості учених насамперед асоціюється з ім'ям Г.С. Сковороди, хоча його ідейно-теоретичну спадщину дослідники пов'язують з античними (Сократ, Платон, Аристотель, Плотін), і з середньовічними (отці церкви), і з німецькими просвітницькими та містичними ідеями.

Якою ж хотів бачити освіту Г.Сковорода? Щоб відповісти на поставлене запитання, необхідно з'ясувати не лише європейський вплив на формування його філософії, але і які культурні надбання українського народу стали основою його світогляду.

Українці завжди прагнули знань – це особливість національної ментальності. Багато нашого юнацтва в XIV – XVIII ст. здобували вищу освіту за кордоном через відсутність потрібної кількості університетів в Батьківщині. Цим пояснюється знання світової культури. Складна політична ситуація в Україні, втрата державності також сприяли заглибленню українців у власну культуру, відтворену письменниками-полемістами. Українські гуманісти усвідомлювали власну національну приналежність і дбали про рідну культуру незалежно від місця своєї просвітницької діяльності.

Спробуємо визначити основні особливості розвитку української культури від самого її зародження. Першою такою особливістю вважається любов до мудрості. В Україні філософія ще з часів Київської Русі розумілася як любовмудріє, світ Софії. Власне таке «софійне» розуміння світу стало основою для подальшого національного культурного розвитку.

Ще однією особливістю української ментальності дослідники називають індивідуалізм. У ставленні українців до навчання проявляється процес індивідуалізації (пошуки навчальних закладів, засвоєння знань та їх використання).

Українцям властива й «відкритість світу». Вони можуть не лише засвоювати світові філософські ідеї, але й трансформувати їх у вітчизняну культуру, легко входити в духовне буття інших народів. Такі особливості української ментальності зумовили пошуки ними «внутрішньої людини», що ставали ще актуальнішими в умовах колонізації нації та втрати українським православ'ям самостійності.

На філософії людини, її прагненні до щастя у «сродній праці» зосередив увагу і Г.Сковорода. Він пише, що «Єсли строиш дом, строй для обєих существа твоего частей – души и тѣла. Єсли украшаєшь и одѣваєшь тѣло, не забывай и сердца. Два хлѣба, два дома и двѣ одежды, два рода всего єсть, всего єсть по двое, затѣм что єсть два человѣка в человѣкѣ одном и два отца – небесный и земный, и два миры – первородный и временный, и двѣ природы – божественная и тѣлесная, во семь-на-семь...» [2, с.353].

Підтримаємо Є. Харьковщенка, який радить «специфіку і оригінальність релігійно-філософської творчості Г.Сковороди ... визначити у контексті києвохристиянської софійної спадщини. Саме софійне вчення надає ідеям українського мислителя внутрішньої єдності...» [9, с.117]. Такі софійні мотиви можемо простежити у творі «Разговор о премудрости», де мовиться про те, що Софія Премудрість просякає усе суще, надає йому сенсу і впорядкованості, несе йому лад, порядок і красу [2].

Яким, за Сковородою, має бути пізнання? Що потрібно людині знати, аби віднайти стежину до щастя?

Філософ-письменник пройнявся фундаментальною філософською традицією України, але не втратив самобутності, знайшовши власне місце. Він не сприймав філософію як зібрання текстів, творів чи фоліантів. Йому дуже хотілося створити таку філософію, де б розуміння світу дало підстави для моральної поведінки («Разговор пяти путников о истинном щастии в жизни») [2, с.337]. А, значить, потрібно не лише читати тексти, що надруковані, але й занурювати їх у контекст життя філософа, контекст його вчинків та справ. Лише таким чином можна розкрити сенс його доробку. Відомо, що Г.Сковорода написав багато діалогів філософського змісту, але категорично забороняв їх друкувати, про що писав у листах приятелю М.Ковалинському. Жодна його книжка не була видана за життя. Натомість, філософ розробив власну модель життя, протягом якого прагнув пізнати себе. Він переконаний і неодноразово підкреслює, що Бог не персоналізований, бо він всередині нас. Бог створив світ, який людині потрібно пізнати, а відповідно й пізнати самого Бога. Це і є шлях до самопізнання. Саме тому, на думку С.Кримського, «... своє життя Сковорода будує як книгу, а книги розуміє як моделі життя» [6, с.196]. Адже філософ переконаний, що книжки слід розуміти як символи життя того, хто їх створив. Друкована же книжка створює матеріальні маски думок. А все матеріальне – тлін, солома. Сам світ мислитель називав книгою. Але Біблію радив розуміти не як книгу у семантично-предметному аспекті, а як окремий світ мудрості, що розкривається у таємних символах вічного Буття Бога та життя людини. Ймовірно, тому у своїх творах цитує понад три тисячі віршів з Біблії.

Г.Сковорода вважав, що людина народжується двічі. Перше – фізичне народження тілесної «тварі» світу «обітельного». Друге ж народження людини – духовне – таке, як показане в Біблії. Найвищі духовні досягнення людина переживає при своєму другому народженні. Через пізнання та усвідомлення своєї духовної природи, свого призначення, вона народжується вдруге. Мисленник намагався «узгодити Біблію з досягненнями сучасної йому науки, відкидаючи у ній усе, що суперечило цій науці, за виразом Сковороди, - як «взор исторический» [10, с.11]. Тому, у символічному світі Біблії філософ намагався досягнути приховані вищі моральні істини.

Центральним поняттям у філософії Г.Сковороди є поняття про Бога, в якому перетинаються інтелектуальна та містифікуюча сторони пізнавального процесу. На думку А.Калюжного, «Тому Григорій Савич, з одного боку, виділяє когнітивне, або розумове пізнання, яке дає змогу пов'язувати речі між собою, дає змогу людині встановити концептуальні зв'язки між речами, які існують у самій людині і поза нею. А з іншого боку – пропонує кордоцентричне, інтуїтивне пізнання, яке називає пізнанням себе, що дає змогу проникнути до глибини основного духовного предмета, до таємниці суб'єктивної мислячої істоти» [3, с.294].

Оригінальність вчення Г.Сковороди про «внутрішню людину» полягає в тому, що культурний ідеал для нього – внутрішнє переживання, страждання і радість. Він не закликає до пошуку граничних і безсумнівних засад у людському розумові. Розуміння самого себе можливе завдяки моральному вдосконаленню і духовному поступові людської особистості. Тобто, шлях самопізнання, на думку Г.Сковороди, є процесом реального наближення людини до Бога внаслідок заглибленості в себе. Як стверджує О.Кравченко, «... у творчості Г.Сковороди сформульовано серцевинну ідею барокової культури про духовне перетворення плоті, завдяки чому здійснюється її піднесення до метафізичного рівня знаків Божественного» [4, с.106].

Як і чому, на думку Г.Сковороди, учитель повинен навчати молодих людей, аби наставити їх на шлях істини й щастя? Насамперед, людина повинна зосередитися на власному покликанні і зробити його справою свого життя. Адже мета освіти – формування людини як вищою мірою духовної істоти. «Весь освітній процес спрямований у Г.Сковороди на те, щоб допомогти учневі у пошуках і віднайденні самого себе, своєї внутрішньої божественної сутності, «внутрішньої людини» [7, с.351]. Важливими для духовного зростання, на думку філософа, є знайомства з ученими людьми. Сам мисленик мав багато таких знайомств як на Батьківщині, так і за кордоном, чому сприяло знання іноземних мов. Та особливо важливо, за Сковородою, в процесі духовного становлення людини вивчати античну спадщину.

Які ж засоби філософ радить застосовувати задля досягнення духовних вершин? Як доводить Я.Стратій, ними можуть бути насамперед знання грецької і римської літератур. Адже, за словами Г.Сковороди, антична спадщина дихає високими думками, промовляє серцем і грудьми, сприяє духовному зростанню індивіда, допомагає йому в прагненні до осягнення вершин самопізнання, власної потаємної глибинної сутності [8, с.352].

Людина не може досягти багатства і внутрішньої гармонії, якщо буде заклопотана пошуками поза собою якихось благ. А тому, стверджує, що основна мета виховання – навчити учня самоаналізу, що допоможе йому стати на правильний життєвий шлях і розвивати здібності відповідно до обраного фаху. Лише тоді іскра Божа потрапить в темну безодню серця, людина преображується в нову, «внутрішню», котра вміє жити за покликом Святого Духу, виконувати його настанови, знайти таку справу, задля якої вона народилася і призначена Богом. У Г.Сковороди – це мить, коли людина відшукала свій справжній життєвий шлях, здобула душевну рівновагу і щастя.

Якщо людина не навчена самоаналізу й обирає справу задля збагачення, прибутків, престижу, то вона навіть серед таких благ приречена бути незадоволеною і страждати. І жодне інакше навчання, ні наполеглива праця не допоможуть їй уникнути тих страждань. Прагнення збагачення та посад у «несродності» зі своєю працею здійснює негативний вплив не лише на людину, але й на суспільство. Наука же може сприяти самовдосконаленню лише у «сродності»: «...Наука приводит в совершенство сродность. Но если не дана сродность, тогда наука что может совершить? Наука есть практика и привычка и есть дочь природы. Птица может научиться лѣтать – не черепаха» [2, с.438]. Мету освітнього процесу Г.Сковорода розумів як пізнання істини та моральне самовдосконалення, вінцем якого має стати внутрішнє й духовне преображення людини, що передбачає життя і працю за покликанням – це і є абсолютна відповідність моделі всезагального божественного світу. Найважливіше в освітньому процесі – осягнення людського розуму внутрішнім божественним світлом, що й стало причиною утворення, за Я.Стратій, в українській мові поняття «освіта», що замінило зовнішнє поняття «наука» [8, с.358].

Філософ високо цінував роль людського знання у розвиткові світу. Саме людині у Всесвіті потрібно відвести основну роль, панівне місце завдяки здатності до самопізнання. Адже уміння людини бути щасливою спрацює і на суспільне благо. Головне – визначити своє місце у Всесвіті. А для цього потрібно опанувати знання, нагромаджені людством. Тому, на думку філософа, саме освіта може стати засобом для подолання у суспільстві духовної неволі, насильства, тощо.

В основі виховання, за Жан-Жаком Руссо (1712-1778), має бути принцип слідування за вказівками природи, відповідно до якого:

- а) кожному віковому періодові повинні відповідати особливі форми виховання і навчання;
- б) виховання має бути трудовим і сприяти розвиткові самодіяльності та ініціативи учнів;
- в) інтелектуальному вихованню повинні передувати вправи для розвитку фізичних сил і органів чуття вихованців.

У своїй системі філософ велику увагу приділяв особистості дитини. Це був протест проти станового виховання феодалізму. Він прагнув показати, що правильне виховання є засобом розв'язання корінних проблем. Лише шляхом виховання можна перебудувати світ. Влада й багатство створили нерівність, людина втратила свободу і стала зіпсованою, а зіпсоване суспільство сприяє створенню зіпсованих людей. Тому дитину (Емілія) слід виховувати поза феодальним суспільством, природовідповідно. А це означає – дотримуватись законів розвитку організму дитини та її здібностей.

Ж.-Ж. Руссо вважав, що прості трудівники та їхні діти вже виховані самим життям. А от феодали, аристократи та їхні діти підлягають вихованню і перевихованню.

Ідеалом епохи Нового Часу стала людина, «що зробила сама себе». У цей період актуалізується проблема методів та засобів навчання.

Можемо зробити висновок, що Г.С.Сковорода – видатна постать у розвитку філософії освіти України. Сам, здобувши добру освіту, постійно займаючись самоосвітою, зумів вибрати зі світової культури найкраще, що виробило людство, поєднати ці знання із українськими культурними досягненнями й виробити власну філософію.

Для України Г.Сковорода заклав основи філософії освіти майбутнього, яку розумів як складний процес, у котрому має приділятися належна увага як «зовнішньому», світському знанню, так і знанню «внутрішньому», що полягає не лише у вивченні святих текстів, але й у умінні знайти себе в суспільстві, обрати власний життєвий шлях. Важливу роль у такому складному процесі, на думку філософа-педагога, повинен відіграти учитель, який належними знаннями, життєвим досвідом, власним прикладом повинен допомагати учневі навчатися.

Г.Сковорода – український просвітник, але його просвіта вийшла далеко за межі XVIII ст. і вказала шлях до щастя людям усіх часів і всіх земель.

Проведений аналіз уявлень західноєвропейських філософів XVII – XVIII ст. про мету і сутність виховання дає можливість зробити такі висновки.

В Європі із реалістичного напрямку, основоположником котрого можна назвати Д.Локка, сформувалась течія раціоналістичного формалізму, яку розвивали французькі просвітителі. Французька філософія освіти продовжила лінію Я.Коменського у натуралістичному руслі, яке очолив Ж.-Ж.Руссо. Його концепція (про вільне виховання) вмістила виключно новий підхід до виховання, що орієнтований на природні задатки конкретного індивіда. Німецькі просвітники пройнялися ідеями Ж.-Ж.Руссо і довели соціальну та культурну детермінованість процесу виховання. Вінцем зусиль мислителів XVIII ст. стала антропологія І.Канта – повноцінне теоретичне обґрунтування педагогіки.

Список використаних джерел

1. Базалук О. О. Філософія освіти / О. О. Базалук, Н. Ф. Юхименко. – К., 2010. – 164 с.
2. Григорій Сковорода. Повне зібрання творів : у 2 т. / Григорій Сковорода ; [ред. кол. В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1973. – Т.1. – 532 с.
3. Калюжний Антуан Ежен. Філософія серця Григорія Сковороди. Філософ без певної системи / Антуан Ежен Калюжний // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 288–312.
4. Кашуба М. Григорій Сковорода в контексті доби Просвітництва / Марія Кашуба // Сковорода – джерело духовної величі і сучасність / [відпов. ред. М. П. Корпанюк]. – Тернопіль : Астон, 2007. – С. 6–13.
5. Кравченко О. Пізнавальні аспекти філософії Г.Сковороди і професорів Києво-Могилянської академії / Олена Кравченко // Сковорода – джерело духовної величі і сучасність / [відпов. ред. М. П. Корпанюк]. – Тернопіль : Астон, 2007. – С. 100–107.
6. Кримський С. Феномен мудрості в творчості Г.Сковороди / Сергій Кримський // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність: [зб. наук.-теорет. пр. /

- С. Л. Йосипенко, Я. М. Стратій (упоряд.); І. П. Стогній (відп. ред.)). – К. : [б.в.], 2003. – С. 194–201.
7. Микитась В. Давньо-українські студенти і професори / В. Микитась. – К., 1994. – 288 с.
8. Стратій Я. Сковородинівське розуміння освіти в світлі концепції «внутрішньої людини» / Ярослава Стратій // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність: [зб. наук.-теорет. пр. / С. Л. Йосипенко, Я. М. Стратій (упоряд.); І. П. Стогній (відп. ред.)]. – К. : [б.в.], 2003. – С. 348–360.
9. Харьковщенко Є. «Разговор о премудрости» Григорія Сковороди: спроба систематизації софійного вчення у вітчизняній філософії / Євгеній Харьковщенко // Григорій Сковорода – духовний орієнтир для сучасності (Наукові матеріали 13 Сковородинівських читань): У 2 книгах / [відпов. ред. М. П. Корпанюк]. – К. : Міленіум, 2007. – Кн. 2. – С. 116–121.
10. Шинкарук В. Проблеми філософії культури в творчості Г.Сковороди / Володимир Шинкарук // Сковорода Григорій: Образ мислителя: Збірка наукових праць / [відпов. ред. В. І. Шинкарук, І. П. Стогній]. – К. : [б.в.], 1997. – С. 6–11.

Стаття надійшла до редакції 15 лютого 2011 року